

„Áldásod nem apad: gazdag folyó...”

Bemutatjuk testvérintézeteink testvérlapjait

Amikor ez év március 20-án csendes örömmel kézbe vettük újraindított lapunk első számát, még egyikünk se vette észre, hogy mennyire nem egyedül vagyunk a magyar nyelvű teológiai irodalom – láthatóan szép termést ígérő – gyümölcsfa-ágán. Több olyan teológiai szaklap van szerkesztőségünk asztalán, amely az utóbbi év folyamán jutott hozzánk. Valószínű, hogy még ennél is több új folyóiratunk van. Különösen a római katolikus teológus-műhelyeket ismerjük kevésbé. Ezért, a teljesség igénye nélkül, mindenféle rangsorolást mellőzve, csak azokból a „gyümölcsökből” rakom meg és kínálom oda vegyes tálat, amelyek úgy hullottak az ölünkbe:

1) *Sárospataki Füzetek*. A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája tudományos közlönye. V. évfolyam (Új folyam) 2001/1. szám;

2) *THÉMA*. A THÉMA Protestáns Tanulmányi Kör lapja, Komló, II. évfolyam 2000/4. szám;

3) *Egyháztörténeti Szemle*, a miskolci Amesius Alapítvány és a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények lapja, Sárospatak, I. évfolyam 2000/1. szám;

4) *Studia Caroliensia*. A Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata, Budapest, I. évfolyam 2000/1. szám;

5) *Sola Scriptura*. A Sola Scriptura [adventista] Lelkészképző és Teológiai Főiskola lapja, Budapest, 200/1–2. szám;

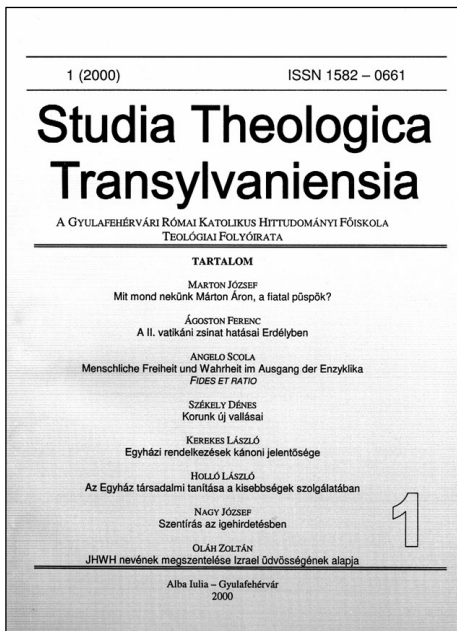
6) *Studia Theologica Transylvaniensia*. A Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola teológiai folyóirata, Gyulafehérvár, 1. évfolyam 2000/1. szám;

7) *Kálvinista Szemle*. A magyar református hitvalló értelmiség önismereti és kritikai folyóirata, Budapest, Új folyam, I. kötet, 2000/1. füzet.

A Kárpát-medencei folyók áradásának éveiben: áradó, újraáradó folyóiratok első, második, ötödik évfolyama, új folyama – ehhez az alliterációhoz önkéntelenül társult gyermekkorom egyik közkedvelt hitbuzgalmi énekéből a címben idézett sor: „Áldásod nem apad: gazdag folyó...”. Mert tíz évvel az után, hogy megszabadultunk a bolsevizmus igájából, nem csak a lendületes egyházi mozgások teológiai gyümölcse érett be.

Gát is szakadt: a rosszul fogalmazott vagy rosszul értelmezett (vagy talán rosszul tervezett?) egyházi döntések és institúciók nemegyszer küszöböket, gátakat és falakat emeltek egyház és társadalom, egyház és egyház közé. Az egyházilag elkötelezett és éppen ezért az Egyház Urának szabadságában tájékozódó teológia pedig átlát a falakon, és szűknek érzi a falakat. És kommunikációs gátszakedésről is lehet szó. A személyi számítógép meggyorsította és „nyomdakésszé” fejlesztette az írást. Szövegszerkesztőink tárolójában egyre több a „fájl”, telnek a „könyvtárak” és „alkönyvtárak”. Kézenfekvőnek látszott hagyományos folyóirat köntösbe is öltöztetni gondolatainkat, közlendőinket. S tesszük ezt, tudva azt is, hogy nem mindig „nyomdaérett”, ami nyomdakész...

De források is fakadtak: Isten áldásának nem apadó forrásai. Mert Isten áldása volt az, hogy az új helyzetben egymásra ablakot nyitottak az egyházak is, a teológiai intézetek is. Kaput is nyitottunk, s egymást betessékeltük rajta: Isten hozott, atyámfia! Gyakran csak rányitjuk a „szomszédra” az ajtót: Jól vagytok? És Isten áldásának rejtett forrásaiból buzognak fel az új lelkipásztor és teológus nemzedé-

kek is, amelyek már nem ismerik a félelem évtizedeiben belénk rögzült rejtegetés, befele élés reflexét s a kényszerű íróasztalfióknak írást. Nyitottak és közlékenyek.

1) A *Sárospataki Füzetek* másfélszáz éves múltra tekint vissza. Azért is méltó első helyen említenünk, mert az újak között ő a korelnök, új folyamának ötödik évfolyamába lépett. Közel kétezer lapnyi teológiai tudomány ismertetésére itt nem vállalkozhatunk.

Az új évszázad első száma viszont új ruhát kapott. A Füzetekről levették a cifra – bár nem taszító, mert múltidéző – barokkos borítót, és egyszerűbb, klasszikusabb címlap fedi a gazdag tartalmat. Aki beleolvas, sokat tanul, aki pedig a 184 lapot végigolvassa, annak kitágul a lelke is. Előbb én is csak beleolvastam.

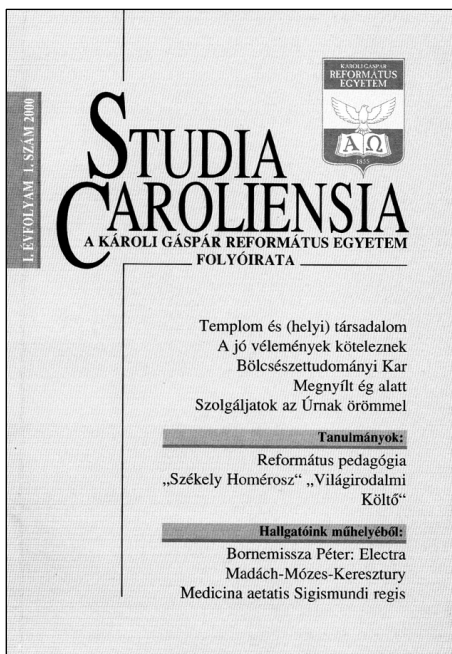
De aztán megtudtam (Győri István visszatekintésének újabb folytatásából), hogy korántsem éli végnapjait a sárospataki akadémia, ötven éve Isten is csak búsulása felbuzdultában rejtette el egy pillantásig orcáját előle, hogy most tíz éve nagy irgalmassággal ismét egybegyűjtse (Ézs 54). Előbb meghökkentett Füst-Molnár Szilveszter: miért tartja egy rendszeres teológus szükségesnek a tévelygést? Majd megnyugodtam, hogy nem fog Rohoska József sorsára jutni, akinek 1918-ban liberális nézeteiért kellett távoznia a pataki tanárságból (őrola írt ugyanis, értő műgonddal készült tanulmányt Barcza József). Nem, mert a kipróbált hívő embernek a herézis olyan, mint a kísértés, amely edzetté tesz, de el nem pusztít.

Krisztust hirdető prédikátornak lenni a legjobb dolog a világon (Kádár Ferenc), még akkor is, ha némelyeknek olyan nehéz terepen is járniuk kell, mint a börtön, ahol – Kóris Lajos szerint – „nincsenek látványos eredmények, és mégsem hiábavaló a szolgálat”; még akkor is, ha Frank Sawyer szociológiai tanulmánya szerint a lelkipásztornak fárasztóan sok új dolgot kell megismernie, hogy jó vezető legyen belőle. Van, amit a mai teológus-lelkipásztor – sajna – úgy sohasem fog tudni, mint a régiek: egy egész egyházmegye papságát verses rigmusban jellemezni (Benke György közli ezt a százéves emléket, – „hogy pár pillanatra felderüljön egünk”), vagy megindítóan szép hittel, békességben és szeretettel végrendelkezni, mint Kisfaludi Orbán, 17. századi kartársunk, a Dienes Dénes közleménye szerint. A régi papoknak viszont kevesebb gondjuk volt – kevesebb volt?! – az egyházfegyelemmel, amelynek jogi-törvényes szabályozását sürgeti Novák István. A jogi szabályozás előtt még két dolgot el kell igazítanunk: demonstrálnunk kell az egyház krisztusi sajátosságában rejlő másságát, s meg kell próbálnunk „felülről” és „belülről” irányított emberekké válni.

2) A *THÉMA* falfirkaszerűen rajzolt címe fiatalos lendületet sejtet. S a lapot kiadó protestáns tanulmánykör valóban javarészt fiatalokat tömörít, a Vályi Nagy Ervin tanítványait. Azokat, akiket a huszadik század második felének ez a meghatározó teológusa egzisztenciális teológiai gondolkodásra nevelt. A teológiának arra a húsbavágó jelentőségére, s ezért intenzív művelésére, amelyre az elmúlt században Barth Károly 1933-as teológiai „röpirata” (*Theológiai élet ma!*) adott máig érvényes példát. Gondolom, nem véletlenül alkották a Barth-féle irat címéből mind a tanulmányi körnek, mind a folyóiratnak nevet adó betűszót.

A legfrissebb szám a THÉMA egyesület pápai értekezletén elhangzott előadásokat tartalmazza. A témát – néhai Papp László budapesti teológiai tanártól kölcsönzött címmel – így fogalmazták meg: Magyar Református Egyház – az elmúlt tíz év, és ami utána következik. A tíz évet elemzők hangja kritikus. Ez az egyházkritika őszinte és jogos, de nem leverő.

3) *Egyháztörténeti Szemle*. Ez az egyetlen igazi szakfolyóirat a többi lap sorában. S az első szám írásainak színvonala, eredetisége azt is jelzi: méltó protész társa a római katolikus Magyar Egyháztörténeti Vázlatoknak.

4) *Studia Caroliensia*. Nem a Hit-tudományi Kar, hanem az egész egyetem folyóirata. Az új egyetem keretén belül azonban a régi teológia – nekünk, erdélyieknek továbbra is „a Ráday” – a legjelentősebb kar, ezért soroltuk a teológiai lapok közé. Az első szám szerzőinek fele teológus! Elolvasásra ajánljuk Karasszon István vallástörténeti tanulmányát az angelológiáról (*Sem angel, sem állat* címen).

5) *Sola Scriptura*. A hetednapos adventisták budapesti főiskolájának lapja úgy került hozzánk, hogy ennek a főiskolának egyik tanára doktori tanfolyamra jelentkezett kolozsvári teológiánkon. A tetszetős külsejű lap, irigylésre méltó címével, egynémely, tudományos mércével is helytálló tanulmányával örömteli meglepetést szerzett.

6) *Studia Theologica Transylvaniensia*. Örömmel köszöntjük gyulafehérvári testvérintézetünk új kiadványát! A Szent Bölcsesség nevét viselő hittudományi főiskola tanárai és a kolozsvári teológia tanárai között már hat éve rendszeres találkozás, teológiai párbeszéd folyik. A *Studia*-ban megjelent nyolc tanulmány ismertetésére visszatérünk.

7) *Kálvinista Szemle*. Sebestyén Jenő 1920–1933 között szerkesztett folyóiratának némiképp társalapja volt a Tavaszy Sándor szerkesztette Kálvinista Világ (1926–1933). A történelmi kálvinizmust – nemzeti és politikai elkötelezettsége miatt – egy időben jelentékteleníteni próbálták az „evangéliumi kálvinizmus” programszerű emlegetésével. Nem sikerült, s ennek bizonyossága a Németh Pál szerkesztette új folyam első száma. Változatos tartalmú, színvonalas, akárcsak elődje. Ad multos annos!

Fritz Peyer-Müller: A Kárpátaljai Református Egyház története Budapest 1994, 467 lap

Évtizedeken át nem is remélhettük, hogy Kárpátalja első világháború utáni történetébe és a második utáni életébe hamarosan beletekinthetünk. *Fritz Peyer-Müller* svájci lelkipásztor könyve most ennek a sokat szenvedett térségnek egy részéről, az ott élő magyarságról, s azon belül is a református egyházzal igyekszik levonni azt a leplet, amelyet a zsarnoki rejtegetés és pusztítás vont reá.

A szerző pontosan rajzolt képet nyújt a kárpátaljai reformátusság 1919–1939 közötti sorsáról. E húsz év dokumentumai a cseh katonai hatalom, illetve részben a ruszin–ukrán hivatalnok-apparátus terhe alatt születtek. Ami belőlük megmaradt, az első bécsi döntés után Debrecenbe került a Tiszántúli Református Egyház levéltárába.

A munka négy főrésze oszlik:

I. Az első főrész

a külső, politikai változás szemszögéből írja meg Kárpátalja történetét Triantonról az első bécsi döntésig.

I. 1. Történelmi körülmények

A szerző mind az érintett népek (magyar, cseh, szlovák, ruszin, ukrán, zsidó, német) szemszögéből írt történelmi munkákat, mind az utóbbi évtizedek „tárgyalogabb” monográfiáit felhasználta ennél a résznél. A tények és adatok megdöbbentő képet rajzolnak Benes és társai erőszakos, manipulatív politikájáról, a nagyhatalmi diplomácia dilettantizmusáról és arról a hiábavaló igyekezetről, amelyet a helyben lakók politikai vezetői fejtettek ki annak érdekében, hogy az elorozott országrészen az autonómia bármilyen formáját megvalósítsák. Kárpátalja határa, adminisztratív beosztása, az 1921-es „népszámlálás”, a nyelvhasználati és az iskolatörvény mesterséges és erőszakolt módon különítette el azt, ami összetartozott, vagy vegyítette össze azt, aminek semmi köze nem volt egymáshoz. Zsidó és görög katolikus nem lehetett magyar, közel százezer ruszint Szlovákiához csatoltak és egyszerűen szlováknak tekintettek, a kötelező államnyelv pedig a cseh volt. Egyetlen kérdésben gyakorolták a pozitív diszkriminációt. A kisebbségi oktatás nagyobb támogatást kapott, mint a többségi. De *Kárpátalján a cseh volt a kisebbségi nép és nyelv!* Számáranyuknak megfelelően a ruszinokat kilenc, a magyarokat öt, a cseheket pedig egy gimnázium illette volna meg. Ehelyett hét ruszin nyelvű, egyetlen magyar nyelvű és öt cseh nyelvű gimnázium működött Kárpátalján. Mindezek dacára a négyszázezernyi ruszinnak még mindig több joga volt, mint a közel hatszázezer szlovenszkói (szlovákiai) magyarnak – állapítja meg Fritz Peyer (45. lap). Hassinger Hugo Csehszlovákiáról szóló monográfiáját idézi, amely a kisebbségi jogfosztás négy alapelvét találóan fogalmazta meg:

1. Csökkenti kell azoknak számát, akik fejlett nemzeti tudattal rendelkeznek.

2. Csökkenti kell politikai jogait azoknak, akik fejlett nemzeti tudattal rendelkeznek.

3. A nemzetiségek lakta zárt területeket fel kell „robbantani”.

4. Az államnemzetet gazdasági előnyökhöz kell juttatni a kisebbségek rovására; a kisebbségek vagyonát ki kell sajátítani. (48. lap)

Ugyanez a szerző vitába száll azzal a cseh hivatalos véleménnyel, amely szerint 1922-ben és 1923-ban azért volt éhínség és szegénység, mert Csehszlovákia megörökölte a Monarchia által e térségben teremtett nyomort. Hassinger szerint két egyszerű oka volt a gyors elszegényedésnek: a. a vidéket az új államhatár elvágtá természetes gazdasági környezetétől és b. a magyar korona előnytelen átváltása. (Csehszlovákban és Szlovénországban két koronáért adtak egy cseh koronát, Kárpátalján ugyanezt csak négy-tíz koronáért adták meg.)

Ennek a történeti bevezetésnek a végén a szerző pár sorban ismerteti az első bécsi döntés (1938. november 2.) és a szovjet–ukrán bekebelezés (1946) közötti történéseket is. Ebben mind a bécsi döntés előzményeiről, mind a negyvennégyes szovjet megszállás, majd Sztálin és Benes elvtelen egyezkedéséről dokumentáltan tájékoztat a szerző. *Viszont az 1939. március 16-i magyar katonai kormányzat és a negyvennégyes szovjet megszállás közötti öt év története teljességgel hiányzik. Miért?!*

II. A második főrész

kereken háromszáz lapon a dolgozat tulajdonképpeni tárgyát taglalja, a Kárpátaljai Református Egyház életét és történetét.

II. 1. Az egyházkerület megalakulása

Ezen a tömbön belül az első rész a kárpátaljai református egyházkerület megalakulásáról szól. Közel öt évbe telt, amíg a kárpátaljai református egyházkerület megalakult és zsinati kapcsolatra lépett a szlovénországi két egyházkerülettel. A külső szemlélő talán sokallja ezt a hosszú alakulási folyamatot, de a Fritz Peyer összegyűjtötte tények érthetővé teszik azt.

Sok minden akadályozta és nehezítette az egyházkormányzati átszervezést. Hangsúlyoznunk kell, hogy az egyház vezetésének és nem az egyháznak az átszervezéséről volt szó. Az egyház maga gyülekezeteiben élt s ez az élet hál'Istennek ment tovább. Gondnokok, presbiterek, tanítók és lelkipásztorok nagy többsége állomáshelyén maradt a demarkációs vonalon és az új államhatárokon túl is.

Az egyház területi és adminisztratív beosztása azonban nem maradhatott a régi. A demarkációs vonal nem csak két egyházkerületet szelt ketté, hanem négy történelmi egyházmegyét is megcsonkított, s amikor ezek 1919–20-ban fel kellett tegyék maguknak a kérdést: „Hogyan tovább?”, akkor két-háromszáz éves – ha nem egyenesen középkori! – szervezeti keretet kellett elhagyni, és új formába önteni. A beregi egyházmegye kisebb része Magyarországon maradt, míg a szatmári

egyházmegyének néhány gyülekezete az új határon túlra került. Az ugocsa-i egyházmegye szinte egészen Kárpátaljára került, de be kellett fogadnia a máramarosi egyházmegye kis töredékét. A legbizonytalanabb helyzete az ungi egyházmegyének volt. Ennek nagyobb része Szlovenszko területére esett, de mert Kárpátaljának külön státusa volt, az itt rekedt 12 gyülekezetnek nem engedték meg, hogy szlovenszko-i testvér részével egy egyházmegyét alakítson. A csonkulásnak és csonkaságnak ehhez a fájdalomához társult az a következő szubjektív akadály, hogy a reformátusság egésze érzelmileg nem látta szükségét a szervezkedésnek, hanem meg szeretett volna maradni a tiszántúli, illetve a tiszáninneni egyházkerület megfelelő részeként.

Az új politikai helyzetben erre semmi esély nem volt, létre kellett hozni az új kereteket. A prágai kormány két dologhoz mereven ragaszkodott: Először ahhoz, hogy az új államhatárok között létrejövő református egyház autonóm legyen, azaz teljesen független a Magyarországi Református Egyháztól. Másodszor ahhoz ragaszkodtak, hogy a kárpátaljai egyházmegyék alakítsanak külön egyházkerületet, és ne csatlakozzanak a szlovenszko-i egyházkerületekhez.

Az is nehezítette a szervezkedést, hogy az új kormány nem fejtette ki világosan ezeket a feltételeit, hanem csak szóban közölte, és fenyegetett velük. Azt szeretne volna elérni, ha az egyházvezetés „önszántából” mondja ki az új egyház megalakulását.

A szerveződés továbbá azért is húzódott olyan sokáig, mert a papság nem akart addig hivatali esküt tenni, amíg a békeszerződéseket nem ratifikálták. A kárpátaljai ungi egyházmegye nem is létezett, ennek ki kellett egyszer mondani a megalakulását, és csak azután vehetett részt az egyházszervezésben.

Mindehhez számítsuk hozzá azt a tényt, hogy ez alatt az öt év alatt az egyház semmilyen állami szubvenciót nem élvezett, s erre vonatkozó ígéretet is csak 1921-től kezdve kapott. Végül is 1923 áprilisában megtartották Munkácson azt a kerületi közgyűlést, amely kimondta, hogy a Beregi Egyházmegye, az Ugocsa-Máramarosi Egyházmegye és a kárpátaljai Ung Egyházmegye összesen 81 gyülekezete létrehozta a Kárpátaljai Református Egyházkerületet. Bertók Béla munkácsi lelkipásztort választották püspökké, főgondnok pedig György Endre lett. A közgyűlés létrehívta a maga bizottságait és megválasztotta a szlovenszko-i kerüle-

tekkel közös zsinat és konvent tagjait. Ezek után, 1923 júniusában összeülhetett a Csehszlovák Köztársaság területén élő reformátusok első zsinata Léván.

II. 2. Harc az elismertetésért

A szlovákiai és a kárpátaljai egyházkerületek megalakulását a lévai zsinat csak formailag zárta le. A prágai kormány nem értett egyet az ott hozott egyházi törvénnyel, s a megígért támogatás, a lelkészképző főiskola felállítása ezután is váratott magára.

Az egyházkormányzat embereit mégis bírálata érte az egyházban és a Magyarországi Református Egyházban. Nyilvánvaló volt, hogy a külön egyházzá szerveződéssel az új hatalomnak az volt a célja, hogy a szlovákiai és kárpátaljai magyarságot egyháziilag is gyengítse. Mivel az egyházvezetés láthatólag ennek szolgálatába szegődött, a magyarországi egyházi közvélemény bírálattal illette. A tények láttán az olvasóban is támad olyan érzés, hogy bizonyos dolgokban ezek a felvidéki atyák nem csupán engedtek a hatóság követeléseinek, hanem még elébe is mentek azoknak. Szlovénzkóban például már akkor eldöntötték a külön egyházkerületek létrehozását, amikor még a békeszerződéseket nem is ratifikálták. Igaz, hogy Kárpátalján csak 1923-ban – tehát jóval a békekötés után – alakult meg az egyházkerület, de néha úgy tűnik, hogy az egyházvezetés buzgóbban óvta a tartomány külön státusát, mint maga a prágai kormány.

Ez a bírálata azonban csak részben jogos. Tekintetbe véve azt a szörnyű nyomást, amely a gondnokokra és lelképásztorokra nehezedett, nem illethetjük őket a hűtlenség vagy megalkuvás vádjával. Amit tettek, azt nem öncélúan tették, hanem azért, hogy legyen államilag elfogadott, működőképes egyházi vezetés az egyház diakóniai és szociális munkája folytatása érdekében.

Fritz Peyer részletesen kitér azokra a hivatalnoki (helyi vagy kormány szintű) zaklatásokra, amelyek következtében a kialakult egyházkormányzat csak nagy nehezen végezhetette missziói feladatát. Az egyházkormányzatnak további kilenc esztendei sziszifuszi küzdelmébe került, hogy hivatalos elismerést kapjon. Bertók püspök kifejezéseit használva, az elismertetésért folyó küzdelem éveit úgy is nevezhetnők, hogy „*destrukció és destabilizáció*”. A hatóság megkérdőjelezte Bertók Béla püspökségét, mert nem tett hűségeskü. (Bertóknak kilenc évig kellett magyaráznia, hogy azért nem tehetett hűségeskü, mert 1920. december 30-án vette kézhez azt az értesítést, amelynek értelmében ő és papjai 1920. december 31-ig kötelesek letenni a hűségeskü.) Azután már nem volt elég a püspök és az esperek elismertetése, hanem minden egyes lelkésztől hivatalos igazoló iratokat kértek arról, hogy hűséges állampolgárok és letették a hűségeskü. Az elismertetésnél is súlyosabb volt az a zaklatás, amely szintén 1924-től kezdődött és a lelképásztorok és tanítók állampolgárságát kérte számon. Dacára annak, hogy az új államhatáron belül mindenki automatikusan csehszlovák állampolgár lett, a református papok esetében ezt külön kérvényhez kötötték.

Nagyon nyilvánvaló volt a hatalom ki nem mondott szándéka. Az elismertetésért folyó küzdelemben minden újabb bürokratikus akadály azért találtatott ki, hogy az új hatalom minél odább elodázza a békeszerződésben vállalt kötelezettsé-

gét, az egyháznak és intézményeinek a megelőző korszakkal azonos arányú anyagi támogatását.

Az egyház anyagiilag nyomorba taszításával belső villongásokat is okozott az állami manipuláció. Hosszú éveken át vita folyt amiatt, hogy a kárpátaljai ung egyházmegye két gyülekezete ki akart lépni az egyházkerületből és a Szlovákiában lévő tiszáninneni kerülethez akart csatlakozni, mert ott a lelkészek rendszeresen kongruát élveztek. Sőt kiharcolták, hogy az a két gyülekezet meg is kapja a kongruát. Emiatt levélváltás, konventi vita mérgezte éveken keresztül a közhangulatot.

Ennél súlyosabb lélekmérgezés történt anyagi okokból kifolyólag a központi állami szubvenció elosztása kapcsán. Ezt az állami támogatást a konventi pénztár osztotta szét. Mivel a kárpátaljai püspökség állami elismertetést nem kapott, ezért a nekik járó támogatást vagy nem, vagy csak aránytalanul kis összegben továbbították. 1926–27-től az elosztás ugyan gördülékenyebbé vált, de a hátrányos megkülönböztetés, a testvérietlenség maradandó sebet okozott.

II. 3. A cselekvő élet jelei

E kemény létért való küzdelem láttán isteni gondviselésnek tudható be, hogy ez az üldözött egyház a pusztta megmaradásnál többet is tett. Olyan intézményeket őrzött meg, vagy hozott létre, amelyek mindegyike külön történelmi tanulmányt érdemelne. Az iskolaüggyel kapcsolatban Fritz Peyer meg is jegyzi, hogy az egyház iskolafenntartó tevékenységéről még neki sincs módja részletesen beszámolni.

A működő intézmények jelzésszerű felsorolásával kívánom sejtetni e gigászi munka nagyságát.

1. 1925-ben a felvidéki egyetemes egyház elindította a losonci teológiai főiskolát. Az állam kényszerítette erre, mert 1926-tól végleg megtiltotta felvidéki diákoknak magyarországi teológiákra való beiratkozását. Ugyanakkor éveken át megtagadta az elismerést az általa szorgalmazott főiskolától, mert az a zsinat döntése alapján kezdte meg működését, holott egy II. József korabeli 1790-es 26-os számú törvény (sic!) kimondja, hogy a református egyház főiskolát csak az állam előzetes jóváhagyásával nyithat. Ennek dacára ez a szükségből létrejött főiskola tovább működött és 1929-ben kibocsátotta első végzettjeit.

A losonci teológia a kezdetektől gazdasági nehézségekkel küszködött, és a gazdasági válság éveiben ez tovább fokozódott. Sörös Béla losonci lelkész és a teológia rektora jelentéseiben mindegyre panasolja az iskola mostoha helyzetét, s egyre-másra küldi a gyülekezeteknek a segélykérő körleveleket.

Éppen ezért csodálatra méltó, hogy pont ezekben az években indítja be a felvidéki reformátusság a *komáromi tanítóképző intézetet* is.

2. Az iratterjesztés céljaira vásároltak meg egy könyvkiadót Losoncon, s hozzá a Kálvin nyomdát 1923-ban, amelyet – bár veszteségesen üzemelt –, hihetetlen erőfeszítéssel sikerült életben tartani.

3. Bertók Béla püspök maga szerkesztette a „Szeretet” című református hetilapot és évente kiadta az egyre népszerűbb „Szeretet-Naptárt”.

4. Bertók püspök és Dancsházy lelkipásztor, mint a missziói bizottság tagjai, tervezetet készítettek az egyház belmissziói megújítására. Mindketten missziói lelkészi hivatal felállítását tűzték ki célul. Akit erre a tisztségre választanak, az „nem adminisztrációs, hanem inspirációs hivatalt” fog betölteni. Az első missziói lelkipásztor, aki ezt a hivatalt végezte, Bácsy Gyula volt. Feladatának azt tartotta, hogy az egyház munkatársaiban az egyháztársadalmi munkák (igehirdetés, evangelizáció, lelkigondozás, diakónia, szociális feladatok) iránti felelősséget „ébren tartsa”.

5. A húszas években Munkácson és Beregszászon egy-egy kisebb árvaház kezdte meg működését, majd a munkácsi, újabb adománnyal gyarapodva, közel húsz gyermeket tudott befogadni. Ugyanakkor tervbe vették egy huszti árvaház beindítását, amely a harmincas évek elején el is kezdte működését. A kárpátaljai egyházkerület folyamatosan támogatta a felvidéki egyetemes egyház Beretkén működő nagyobb árvaházát is.

6. Az impériumváltáskor a kárpátaljai magyarság iskoláinak kétharmada felekezeti iskola volt. Ezek közül jó néhányat rendre elsorvasztottak, állami támogatás nélkül hagyván őket. Ahol az egyház mérhetetlen áldozattal mégis fenntartotta iskoláját, ott az iskolai hatóság újabb és újabb zaklatásokkal próbálta ellehetetleníteni a munkát. Bertók püspök próbált közbenjárni egyik iskolája érdekében, amelyet azzal az ürüggyel készültek államosítani, hogy az egyház nem adja meg tanítójának a négyezer koronás minimálbért. Felterjesztésében arra hivatkozott, hogy állami törvények tiltják az egész köztársaságban minimálbér megállapítását. Tehát az iskolaszék követelése törvénytelen. Felterjesztése eredménytelen maradt, az iskolát államosították. Utóbb kiderült, hogy törvényen kívüli rendelkezés volt arról, hogy Kárpátalján kiemelt tanítói fizetéseket lehessen adni. Ez persze nem a magyar iskolákra vonatkozott, hanem a cseh nyelvűekre, mert az elmaradott Kárpátaljára csak így lehetett cseh tanítókat csábítani (279–283. lap). A történelem megismétli önmagát: ugyanígy tekintették a királyi Romániában „kultúrzonának” a Székelyföldet, ahol kiemelt fizetést kapott minden hivatalnok, tanító és pap – ha román volt.

II. 4. A viszonylagos nyugalom évei

1932-ben Bertók Béla püspök végre megkapja mind saját hivatalára, mind az egyházkerületre nézve a hivatalos elismerést. Tényleges és részleges elismerése addig is volt az egyháznak, hiszen 1926-tól kezdve állami támogatásban részesült. A tartományfőnökkel való „kiegyezés” csak a hivatalos egyház–állam kapcsolat gyakorlásában jelentett könnyebbiséget. A gyülekezetek és a közegyház munkáira nézve nem hozott látható változást. Sőt, úgy néz ki, a gazdasági válság mélyüléseinek éveiben egyre siralmasabb helyzetbe jutnak az egyházközségek, az egyház-megyéék és az egyházkerület.

Az a dokumentumanyag, amelyet Fritz Peyer a „konszolidáció” éveiről bemutat, újból szomorúsággal tölti el az olvasót. Ahogyan a szerveződés éveiben, majd az elismertetésért folyó küzdelem éveiben az anyagi gondokkal való küszködés látszik a legfontosabb, vagy egyetlen tennivalónak, ugyanígy tölti ki az

1932–39 közötti püspöki jelentéseket, körleveleket vagy a hivatali és magánlevelezést is a pénztelenség és a szegénység rettentő gondja. 1936-ra a Kárpátaljai Református Egyház gyakorlatilag a csőd szélére jutott (326. lap).

Ennek a fejezetnek mégsem a szomorúság a végső kicsengése. Az egyház történetének lapjait nem az emberi logika és számítás végeredményei írják tele, hanem az Isten Szent Lelke. Az emberi logika a tények után csak azt kérdezhetne volna: Hol marad hely a „tényleges élet” (Hamvas Béla) számára, ha mindent az eszközök megszerzéséért folyó létküzdelem tölt ki? Ehelyett újabb megrázó tények következnek arról, hogyan sűrűsödött és gyarapodott a Kárpátaljai Református Egyház belmissziói tevékenysége. 1935-ben Nagyszöllősen árvaházat nyitottak. 1935-ben Bertók püspök megalapította a Kárpátaljai Reformátusok Segítő Egyesületét. Nagydobronyban tizenhét nyugdíjast befogadó öregotthont alapítottak. Szabó Béla missziós lelkipásztor egyre több gyülekezeti szövetség megalakulását jelenti, s az ő buzgólkodása nyomán presbitereknek, férfiszövetségnek és nőszövetségnek egyre több konferenciát szerveznek. Bár 1932-ben létrejött a Református Lelkészegyesület, Szabó Béla a következő évben megalakítja a lelkipásztorok baráti körét, amely a rendszeres önképzésnek (a Biblia, Kálvin Intitutiója és a hitvallások tanulmányozása) rendszeres alkalmakat teremtett.

II. 5. Egy tehenet az árvaháznak

A külső elszegényedés és a lelki gyarapodás maximája a Fritz Peyer által vizsgált korszak utolsó két esztendejében úgy tűnik már nem érvényes. Az európai politikában új szelek fújnak, s erre látszott reagálni a prágai kormány, amikor 1937-től gyakorlatilag is bevezette a sokat emlegetett kárpátaljai autonómiát. 1937-ben és 38-ban nem a prágai kormány, hanem egy ténylegesen működő ungvári kormány vette kézbe az egyházi ügyek intézését is. Az új tartományfőnök személyesen tett tisztelgő látogatást Bertók püspöknél, s a szubvenciót többé nem csak ígérgette, hanem folyósította is. Ha nem is nagymértékben, de valamelyest apadtak a nyomasztó anyagi terhek. A kicsiny egyház már arra is tudott gondolni, hogy csomagok küldésével támogatassa Molnár Mária misszióját a pápuák között. 1938-ban Knight György skót zsidómisszionárius személyében 18 év után az első külföldi református vendég látogathatta meg az egyházkerületet. Általában megélénkült a belmissziói munka, különösen a lelkipásztorok baráti körének tevékenysége, Szabó Béla missziós lelkész buzgólsága folytán. Bertók Béla és Szabó Béla között polémia folyt a baráti kör tevékenysége miatt. A püspök és több lelkipásztor joggal idegenkedett a gyermek- és ifjúsági evangelizációban használt módszer és idegen irányzatok bevezetésétől. A püspök az egyház saját hagyományait és református hitvallásos rendjét védelmezte. Egy Fritz Peyer által ismertett adat viszont fényesen igazolja a lelkipásztori baráti kör jó kálvinista szellemét. 1937-ben a baráti kör céladományából egy tehenet vásároltak a nagyszöllősi gyermekotthon árváinak!

1938 őszén az első bécsi döntés, majd 1939 márciusában Kárpátalja magyar katonai megszállása után új helyzet állt elő. A szerző bár részletesen rögzíti a „hazatérés” eufórikus örömét is, ebből őt az egyházi egyesülésnek nem a nemzeti ol-

dala ragadta meg, hanem egy más körülmény. A politikai változással teljesülhetett az, amiért a Kárpátaljai Református Egyház húsz éven át küszködött: az egyház és a gyülekezetek élete jogilag és anyagiilag biztosított keretet nyert újra.

III. A harmadik főrész

röviden (negyven lap terjedelemben) kitér Kárpátalja (hivatalos nevén Kárpáton Túli Terület) szovjet-orsz megszállás alatti mártíriumára. Ezt a negyvenöt évnyi szenvedést csak kis részben ismerjük az elmúlt években megjelent visszaemlékezésekből. E korszak dokumentumai, amennyiben vannak, még ismeretlenek. Ha Révész Imre 1939-ben a valdens egyház történetéhez hasonlította az azelőtti húsz esztendő, akkor – a történelmi hasonlatot folytatva – ezt a negyvenöt esztendőt a francia „pusztai egyház” történetéhez mérhetjük.

Ugyanebben a részben az utóbbi tíz-tizenöt esztendő fokozatos enyhülését, majd az 1991-es nagy változást is röviden megemlíti, amikor a Szovjetunió felbomlott és Kárpátalja az Ukrán Köztársaság részeként él tovább.

IV. A negyedik főrész

kellő méltatására nem érzem magam hivatva. Ez a közel száz lap terjedelmű „apparátus” hihetetlenül gazdag szakirodalmat, a forrásirodalom (levéltári anyag) pontos, szakszerű felsorolását, helységnévtárat és lelkészi névtárat tartalmaz.

Ezzel kapcsolatban legfeljebb annyit lehet elmondani, hogy új glosszával kell ellátni azt az 1946–47-ben született névtelen tanulmányt, amely a szovjet üldözéseknek, deportálásoknak, kisajátításoknak eddig egyetlen dokumentuma. E Magyarországi Református Egyház konventjéhez érkezett irat nyomán Ravasz László és Révész Imre az egyházi világszervezetekhez, a párizsi békekonferenciákhoz, amerikai baptistákhoz folyamodott levélben a kárpátaljai testvérek megsegítése érdekében – minden eredmény nélkül. Akkor valaki ezt a megjegyzést írta a névtelen szerző iratára: „Többet tenni nem lehet. Irattárba!” (398. lap) Az új megjegyzés valahogy így hangzanék: „Elő az irattárból! Nagyon sok a tennivaló.”

Dolgozata végén a szerző maga hét pontban foglalja össze a tanulságokat. Ezek közül hármat szeretnék kiemelni:

1. A nemzetközi békeszerződések és védelmi szerződések mit sem érnek. Kárpát-Ukrajna autonómiájára, az ott lakó népek, az egyházak szabad működésére annyi szép ígéretet tartalmazott a békeszerződés, hogy még túl szép is volt. A szerződő felek (a nagyhatalmak) azonban semmit nem tettek, vagy nem akartak tenni a szerződés ellenőrzése érdekében. A prágai kormány pedig mindent megtett a maga részéről azért, hogy az ígéretek közül lehetőleg semmit ne teljesítsen.

2. Felvetődik az a kérdés, hogy valóban demokratikus-e a református egyház zsinatpresbiteri rendszere? A kérdést az indokolja, hogy a felvidéki három kerület közös konventje gyakran határozatokat hozott a gyülekezetek feje fölött, a gyülekezeteknek pedig közvetlenül alig volt beleszólásuk a közegyház dolgaiba. Ennek legfőbb oka a püspöki hivatal volt. Nem tisztázott, hogy a püspöknek meddig terjed a hatalma, mikor hagyhatja figyelmen kívül a zsinat vagy a konvent döntéseit.

3. Bármely egyház számára a nemzetközi kapcsolatok létfontosságúak. A Magyarországi Református Egyháztól való mesterséges elszakítást különösképpen a lelkipásztorképzés, az egyház teológiai helyzete sínylette meg. Ezt a gondot a jelen ismertetés írójának 1994-ben így fogalmazta meg idős Czirók Béla nagyszöllősi nyugalmazott lelkipásztor: „Tessék megmondani, meddig lehet el egy egyház teológiailag képzett lelkipásztorok nélkül?” Mintha ezzel a Fritz Peyer megfogalmazta tanulságot szemléltette volna: „a Kárpátaljai Református Egyház nem újulhat meg sem restauráció, sem a múlt semmibe vevése által. A múlt kritikai szemügre vétele nyitja meg az egyház jövőjének horizontját. Az egyház életének megújulása a református egyház gyökereire, a Szentírásra és a Szentírás tudományára való eszmélésből fakad.”

(Egyik következő számunkban egy kárpátaljai lelkipásztor számol be a jelenlegi egyházi helyzetről.)

„Ha az egyház vagyona mostoha időjárás és egyesek vakmerősége, tudatlansága vagy kapzsisága következtében veszendőbe jutna: kegyes és értelmes férfiak térítsék azt vissza a szent cél javára. Mert az egyházfosztogató visszaélést nem szabad megtérni. Tanítjuk tehát, hogy a tudomány, az istentisztelet és az erkölcsiség tekintetében megromlott iskolákat és intézeteket javítani, reformálni és a szegények segélyezését buzgósággal, lelkiismeretesen és bölcsen rendezni kell.”

II. Helvét Hitvallás XXVIII. 2.